

## ПРИНЦИПИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ ПРИЧОРНОМОРСЬКОГО РЕГІОНУ: ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ

## PRINCIPLES OF PROVIDING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SPHERE OF THE BLACK SEA REGION: THEORETICAL APPLICATION

У статті розглянуто нові підходи до стратегії розвитку агропродовольчої сфери регіону. Відзначено, що вигідне економіко-географічне положення Причорноморського регіону, перетин державних і міжнародних морських шляхів Азово-Чорноморського басейну, ґрунтові та кліматичні особливості позитивно позначаються на розвитку АПС. Відзначено, що розроблення принципів забезпечення сталого розвитку Причорноморського регіону має базуватись на чітких підходах, які полягають у забезпеченні виробництва продовольства в достатній кількості та належній якості для задоволення внутрішніх та зовнішніх потреб населення. Охарактеризовано поняття смарт-спеціалізації регіону. Обґрунтовано перспективи розвитку агропродовольчої сфери регіону у сучасних умовах децентралізації влади. Розглянуто науково-теоретичні засади кластеризації економіки АПС регіону як напряму структурного впорядкування економічного простору. Узагальнено науково-прикладні аспекти кластерного підходу до забезпечення сталого розвитку АПС регіону. Наведено приклад досвіду створення агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова».

**Ключові слова:** агропродовольча сфера регіону (АПС), сталий розвиток, об'єднані територіальні громади (ОТГ), кластери, децентралізація влади, смарт-спеціалізація.

ственної сфери регіону. Указано, що вигідне економіко-географічне положення Причорноморського регіону, пересечение государственных и международных морских путей Азово-Черноморского бассейна, ґрунтовые и климатические особенности положительно сказываются на развитии АПС. Отмечено, что разработка принципов обеспечения устойчивого развития Причорноморского региона должна базироваться на четких подходах, которые заключаются в обеспечении производства продовольствия в достаточном количестве и надлежащего качества для удовлетворения внутренних и внешних потребностей населения. Охарактеризовано понятие смарт-специализации региона. Обоснованы перспективы развития агропродовольственной сферы региона в современных условиях децентрализации власти. Рассмотрены научно-теоретические основы кластеризации экономики АПС региона как направления структурного упорядочения экономического пространства. Обобщены научно-прикладные аспекты кластерного подхода к обеспечению устойчивого развития АПС региона. Приведен пример опыта создания агро-эколого-рекреационного кластера «Фрумушика-Нова».

**Ключевые слова:** агропродовольственная сфера региона (АПС), устойчивое развитие, объединенные территориальные общины (ОТО), кластеры, децентрализация власти, смарт-специализация.

УДК 38.436(477.7):005.591.3-022.322:005.12  
<https://doi.org/10.32843/bses.51-24>

### Самофатова В.А.

д.е.н., професор кафедри економіки промисловості Одеська національна академія харчових технологій

### Samofatova Viktoriia

Odessa National Academy of Food Technologies

В статье рассмотрены новые подходы к стратегии развития агропродоволь-

*The article discusses new approaches to the region's agro-food sphere (AFS) development strategy. It is noted that the favorable economic and geographical position of the Black Sea region, the intersection of national and international sea routes of the Azov-Black Sea basin, soil and climatic features have a positive impact on the development of its agro-food sphere. At the same time, it is shown that the regional AFS is imbalanced by economic, environmental and social criteria. It has been noted that the development of principles for sustainable development of the Black Sea region should be based on clear approaches, which are to ensure the production of food in sufficient quantity and quality to meet the internal and external needs of the population. The concept of smart specialization of the region is characterized. Prospects for development of agro-food sphere of the region under the current conditions of power decentralization are substantiated. It is shown that the possible ways of ensuring the sustainable development of the AFS of the region are the formation of concentrated economic space, poles of economic growth, the generation of innovations in the poles of growth and the transfer of their impulses to less developed territories. It is shown that the formation of cluster structures at the present stage of economic management is an important component of innovative development of the AFS economy in the region. The scientific and theoretical principles of clustering of the AFS economy of the region as a direction of structural ordering of economic space have been considered. The scientific and applied aspects of the cluster approach to ensuring the sustainable development of the AFS of the region are generalized. The example of experience of creation of agro-ecological-recreational cluster "Frumushika-Nova" is given. The main directions of functional and structural changes in the AFS of the region are listed with the aim of transition to the principles of sustainable development. It is shown that the modern model of sustainable development of the AFS of the region should be based on the principles of a comprehensive sectoral-territorial approach.*

**Key words:** agro-food sphere of the region (AFS), sustainable development, united territorial communities (UTC), clusters, decentralization of power, SMART-specialization.

**Постановка проблеми.** Вигідне економіко-географічне положення Причорноморського регіону, перетин державних і міжнародних морських шляхів Азово-Чорноморського басейну, ґрунтові та кліматичні особливості позитивно позначаються на розвитку АПС. Природно-кліматичні умови дають змогу отримувати високі врожаї багатьох сільськогосподарських культур у достатніх обсягах

для забезпечення внутрішніх потреб і формування експортного потенціалу. Водночас сучасний стан соціальної сфери та екосистем Причорноморського регіону змушує змінювати точку зору щодо подальшого господарського розвитку.

Ефективне визначення концепту «сталий розвиток» агропродовольчої сфери сформульовано в матеріалах, прийнятих на сесії ФАО (продовольча

і сільськогосподарська організація ООН) у 1996 р., таким чином: «головним завданням програми сталої агропродовольчої сфери і сільського розвитку є зростання обсягів виробництва продуктів харчування та забезпечення продовольчої безпеки націй» [1]. Саме з цих причин більшість цілей ООН у галузі сталого розвитку до 2030 р. пов'язана з ефективністю глобальних агропродовольчих систем [2, с. 2].

Досить актуальною проблемою нині є те, що спостерігається значна диференціація населення за рівнем життя й споживання основних видів продуктів харчування. Зростання цін на аграрно-продовольчому ринку створює видимість його збалансованості та знижує можливості різних верств населення споживати продовольчі товари у відповідній кількості та асортименті. Важливим аспектом є диспаритет отримання доходів суб'єктами господарювання АПС, адже основний прибуток отримує сфера реалізації продукції, а також переробні підприємства та агрохолдинги. До того ж орієнтація значної частки товаровиробників в АПС регіону на швидке отримання економічного ефекту від своєї діяльності, низький рівень контролю та відповідальності за неефективне використання земель та низка інших природно-ресурсних факторів нині є суттєвими загрозами екологічній та продовольчій безпеці держави.

Слід відзначити, що розроблення принципів забезпечення сталого розвитку Причорноморського регіону має базуватися на чітких підходах, які полягають у забезпеченні виробництва продовольства в достатній кількості та належної якості для задоволення внутрішніх та зовнішніх потреб населення регіону; сприянні зайнятості та історико-культурному розвитку; відновленні родючості ґрунтів та екологічної рівноваги у сільській місцевості та невеликих аграрних містах. На нашу думку, сталість розвитку АПС регіону забезпечується наявністю необхідних виробничих ресурсів та ефективним їх використанням, оптимізацією розмірів аграрних і харчових підприємств, пропорційним розвитком рослинництва, тваринництва та переробної галузі.

Нинішня структура АПС Причорноморського регіону, як і країни загалом, далека від досконалості, є досить розбалансованою та характеризується невідповідністю основних її складових частин. Це потребує розроблення комплексу заходів як щодо активізації господарської діяльності її основних складових частин, так і на основі насамперед оптимізації функціонально-територіальної структури, удосконалення просторової організації та модернізації суспільних відносин і відтворювальних процесів.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням просторової соціально-економічної ідентифікації агропродовольчого розвитку та багатofункціональності агропродовольчої сфери при-

свячені роботи Є. Данкевича, І. Іртицевої, Д. Крисанова, Ю. Лопатинського, О. Павлова, О. Попової, А. Чедхарі та інших науковців. Аспектам регіонального розвитку присвятили свої роботи О. Берданова, М. Долішній, З. Герасимчук, І. Сторонянська, Б. Дональд та багато інших дослідників.

Водночас з огляду на сучасні глобальні виклики та тенденцію до регіоналізації ця проблематика є актуальною, до того ж багато питань потребують подальшого теоретико-практичного осмислення.

**Постановка завдання.** Метою статті є теоретичне обґрунтування та вдосконалення методології управління, розроблення практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону в умовах децентралізації влади.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Слід відзначити, що агропродовольча сфера є складною, багатокомпонентною й багаторівневою системою, а також є фактично одним з найбільших споживачів природних ресурсів та основним джерелом забезпечення розвитку суспільства у світі [3, с. 37]. З етимології словосполучення «агропродовольча сфера» очевидно поєднання у ній як галузевого, так і територіального аспектів, тобто основними особливостями АПС є те, що це:

- інтегрована, мультигалузева, багаторівнева структура монофункціонального призначення;

- природно-виробнича масштабна система, факторами формування якої є природні, економічні, соціальні, екологічні елементи, трудомістке та капіталомістке формування, що концентрує значну частину засобів виробництва й виробляє затратну, матеріалоємну продукцію;

- територіально неоднорідне та галузево різнопланове утворення соціально орієнтованого характеру, функціонування якого є визначальним у соціально-економічному розвитку країни та її регіонів.

Згідно з О. Поповою, концептуальними засадами сталого розвитку агропродовольчої сфери як інтегрованої агросоціоекосистеми доцільно визнати такі: «еколого-соціальний імператив у моделі розвитку, максимальне використання внутрішніх ресурсів за економії зовнішніх, ресурсозбереження, зрівноваженість галузевого і територіального розвитку, оптимальне поєднання великих і малих форм агрогосподарювання, важливість превентивних еколого-убезпечувальних заходів, інноваційне застосування знань, досягнень науки і техніки» [4, с. 33].

Кожен регіон повинен мати свою стратегію, узгоджену із загальнодержавними цілями й напрямками розвитку, але з урахуванням власного природно-ресурсного потенціалу та особливостей економіко-географічного та геополітичного положення. Причому досягти сталого розвитку АПС регіону можна лише за правильного розроблення стратегічних орієнтирів на довгострокову перспективу.

АПС є базовою галуззю для областей Причорноморського регіону та реалізує економічну, екологічну й соціальну функції. Розглядаючи характеристики АПС регіону, маємо також відзначити, що вона забезпечує відтворення й розвиток трудового потенціалу, підтримує природоохоронну діяльність та зберігає культурні традиції нашого народу.

Згідно з принципами забезпечення сталого розвитку АПС регіону має розвиватись на основі гармонізації економічної, соціальної та екологічної складових частин. Сталість розвитку АПС регіону забезпечується наявністю необхідних виробничих ресурсів та ефективним їх використанням, оптимізацією розмірів аграрних та харчових підприємств, пропорційним розвитком рослинництва, тваринництва та переробної галузі.

Стратегічною метою сталого розвитку агропродовольчої сфери регіону визначено забезпечення збалансованого економічного, екологічного та соціального розвитку. За характеристикою Є. Данкевича економічно, екологічно та соціально збалансована стратегія розвитку АПС дає змогу здійснювати координацію виробничої діяльності відповідно до внутрішніх та зовнішніх впливів [5, с. 57].

Слід також відзначити, що АПС регіону буде стало розвиватись, якщо для будь-якої зміни параметрів, що впливають на неї, існує таке управління, що забезпечить дотримання рівноваги та стабільності структури. Якщо вхідні потоки в системі будуть незбалансованими за видами ресурсів, то вона є потенційно несталою.

В управлінні, зокрема стратегічному, цілі мають відповідати певним вимогам, критеріям. У світовій практиці досить поширеним критеріальним методом формування цілей є метод SMART. О. Берданова та В. Вакуленко відзначають, що SMART-метод пропонує п'ять критеріїв для попереднього оцінювання цілей (перші літери цих критеріїв складають слово "smart"). Аббревіатура "SMART" акумулювала всю багатозначність англійського слова "smart", а саме розумний, кмітливий, спритний; інтенсивний, значний, досить великий, швидкий; моторний, розторопний, інтелектуальний, хитрий, пробивний, охайний; підтягнутий, ошатний; модний; витончений. Згідно з цим методом мета має відповідати таким критеріям:

1) "Specific" – чи конкретна ціль, достатньо зрозуміла з точки зору того, що, як, коли й де зміниться ситуація? Цілі повинні розглядатись як конкретні, очевидні, зрозумілі.

2) "Measurable" – чи вимірювана ціль? Для цілі повинні існувати чіткі параметри, за якими можна вимірювати її здійснення.

3) "Agreed" – чи узгоджена ціль? Узгодження може бути як територіальним (по мікротериторіях), так і за певними цільовими групами. В процесі досягнення цілі вона може реалізовуватись багатьма зацікавленими сторонами, тому необ-

хідні можливість координації діяльності та згода основних виконавців.

4) "Realistic" – чи ціль є реалістичною? Ціль повинна бути досяжною та підтвердженою реальними ресурсами.

5) "Timed" – чи відображає ціль конкретно період часу, впродовж якого вона має бути досягнута? Ціль повинна бути визначеною у часі, мати чітко окреслені дату початку й дату закінчення [6, с. 43].

Слушною є думка про те, що SMART-спеціалізація вказує на можливість регіону генерувати нові види діяльності шляхом виявлення пріоритетів локальної концентрації та агломерації ресурсів [7, с. 56].

Для вирішення питань, пов'язаних зі впровадженням основних засад сталого розвитку, значно зростає роль місцевого самоврядування. У контексті формування сприятливого інституційного середовища в Україні великого значення набуває ідентифікація процесів формування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) як чинника сталого розвитку сільських територій та невеликих аграрних міст. Позитивним фактором об'єднання невеликих аграрних міст і сіл у територіальну громаду має стати поштовх до сталого розвитку АПС території.

Відповідно, можливими шляхами забезпечення сталого розвитку АПС регіону є формування концентрованого економічного простору, полюсів економічного зростання, генерація нововведень у полюсах зросту й передача їх імпульсів на менш розвинені території.

Відповідальність за сталий розвиток агропродовольчої сфери не можна покласти тільки на державу та органи регіонального управління. Ключову роль тут мають відігравати бізнес, наука й самі споживачі. У цьому сенсі найбільш прийнятною слід вважати кластерну концепцію, у якій з науково-практичної точки зору широко представлені способи узгодженої та ефективної взаємодії держави, науки та бізнесу з центральною роллю споживачів як активного динамічного суб'єкта, що не тільки використовує продукцію кластеру, але й створює запит на інновації, підприємницькі ідеї тощо.

Отже, на нинішньому етапі господарювання важливою складовою частиною інноваційного розвитку економіки АПС регіону є формування кластерних систем, тобто центрів територіально-виробничих об'єднань підприємницьких структур, які інтегрують свої зусилля з науково-дослідними установами та органами влади для вирішення нагальних виробничих проблем [8, с. 142].

Отже, на нашу думку, у сучасних умовах необхідним є пошук найбільш гнучких та ефективних форм та механізмів трансформації агропродовольчої сфери регіону, здатних швидко реагувати на зміни в навколишньому середовищі та зростаючі потреби населення. Такі зміни можуть бути

радикальними та найчастіше еволюційними, спрямованими на розроблення нових видів продукції, модифікацію наявних або впровадження науково-практичних засад еколого-енергетичного менеджменту в АПС регіону.

Отже, серед головних напрямів функціональних і структурних перетворень в АПС регіону задля переходу на засади сталого розвитку, на наш погляд, слід назвати такі:

- впровадження науково обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов інноваційних технологій;

- життя заходів щодо підвищення врожайності зернових, овочевих, технічних культур, продуктивності та ефективності тваринницьких галузей господарства для як задоволення внутрішніх потреб, так і нарощування експортного потенціалу;

- розширення органічного землеробства, тобто сільськогосподарської діяльності, із застосуванням біологічних методів захисту рослин та оптимальним використанням органічних і мінеральних добрив;

- збільшення обсягу виробництва високоякісних продуктів харчування, обґрунтована зміна структури харчування населення та забезпечення контролю якості сільськогосподарської продукції;

- сприяння розвитку збалансованих сільських територій; впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів [3, с. 81].

Слід відзначити, що досягнення цілей сталого розвитку – це не одночасна дія, а перманентний процес, тому процес сталого розвитку АПС регіону характеризується безперервним перетворенням кількісних і якісних характеристик регіональної агропродовольчої сфери як складної системи, що впливають на забезпечення динамічної рівноваги між соціальним середовищем, економікою та екологією для теперішніх та майбутніх поколінь людей.

Зокрема, Б. Дональд у своїй роботі відзначає, що агропродовольчі системи у світі повертаються до регіоналізації, помітною є тенденція до розвитку місцевого виробництва та споживання продуктів харчування, яка охоплює «регіональну їжу» та появу нових регіональних продовольчих мереж [9, с. 174], тому ефективно використання власного потенціалу та конкурентних переваг має стати особливим пріоритетом у Причорноморському регіоні.

Як конкретний приклад успішного застосування кластерного підходу можна навести створення й діяльність агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова», що розташований в Тарутинському районі Одеської області. Формування кластерних утворень на зразок агро-еколого-рекреаційного кластеру «Фрумушика-Нова» започатковує модель формування та сталого розвитку конкурентоспроможної та інноваційно привабливої економіки агропродовольчої сфери, яка забезпечує структурні

перетворення в адміністративних районах та підвищення залучення та якості життя населення сільських територій і невеликих аграрних міст.

Саме в механізм реалізації стратегії сталого розвитку АПС регіону закладені такі основні завдання економічного антикризового механізму:

- подолання диспаритету цін і створення умов, адекватних сталому та ефективному веденню сільського господарства як основи розвитку агропродовольчої сфери;

- усунення диспропорцій та створення раціональної структури АПС регіону;

- чітке й стабільне функціонування продовольчого ланцюга АПС;

- забезпечення політики протекціонізму щодо вітчизняних та місцевих виробників продовольства [10, с. 117].

**Висновки з проведеного дослідження.** Проведене дослідження свідчить про те, що сучасна модель сталого розвитку АПС регіону має базуватись на принципах комплексного галузево-територіального підходу, орієнтованого на активізацію інноваційної складової частини, збільшення обсягів виробництва високоякісної продукції з високою доданою вартістю, прискорення впровадження ресурсозберігаючих технологій, поетапне підвищення якості життя сільського населення та населення невеликих аграрних міст.

Важливими стратегічними пріоритетами агропродовольчої сфери регіону є забезпечення стабільного й ефективного, тобто сталого, функціонування, орієнтація на задоволення внутрішніх та експортних потреб у продукції сільського господарства та харчових продуктів, вдосконалення регіональної структури агропродовольчої сфери на основі інтенсифікації виробництва, ефективної підприємницької діяльності, кооперації та кластеризації.

Перспективою подальших досліджень є розроблення моделей та відповідних практичних рекомендацій, що сприятимуть зростанню конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості АПС Причорноморського регіону.

#### БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Sustainable food and agriculture // Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/sustainability/en> (дата звернення: 27.03.2020).
2. Chaudhary A., Gustafson D., Mathys A. Multi-indicator sustainability assessment of global food systems. *Nature Communications*. 2018. № 9. P. 2.
3. Самофатова В. Сталій розвиток агропродовольчої сфери регіону: теорія, методологія, практика : монографія. Одеса : Астропринт, 2018, 312 с.
4. Попова О. Основи гармонізації аграрного і сільського розвитку в сучасній аграрній політиці. *Економіка України*. 2014. № 10. С. 32–43.
5. Данкевич Є. Стратегія розвитку аграрного сектору в контексті міжгалузевої інтеграції: еконо-

мічні та екологічні вектори. *Agricultural and Resource Economics*. 2018. Vol. 4. No. 3. P. 55–70. URL: <http://are-journal.com/are/article/view/184> (дата звернення: 27.03.2020).

6. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку : практичний посібник. Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні DESPRO». Київ : Софія-А, 2012. 88 с.

7. Панухник О. Інтеграція населених пунктів у системі сталого суспільного розвитку: теоретико-методологічні засади дослідження. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 2. С. 79–85.

8. Музичук М. Роль кластерних утворень у розвитку вітчизняної аграрної економіки. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 142–145.

9. Donald B., Gertler M., Gray M., Lobao L. Re-regionalizing the food system? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. 2010. Vol. 3. Issue 2. P. 171–175. URL: <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq020> (дата звернення: 27.03.2020).

10. Крисанов Д. Інтеграція агрохарчового сектора України в єдиний нормативний простір Європейського Союзу : монографія. Київ : ДУ «Інститут економіки і прогнозування», 2016, 368 с.

#### REFERENCES:

1. Sustainable food and agriculture // Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <http://www.fao.org/sustainability/en> (accessed 27 March 2020).

2. Chaudhary, A., Gustafson, D., & Mathys, A. (2018) Multi-indicator sustainability assessment of global food systems. *Nature Communications*, 9, p. 2.

3. Samofatova V. (2018) Stalyi rozvytok ahroprodovalchoi sfery rehionu: teoriia, metodolohiia, praktyka. Monohrafiia. Odesa: Astroprint, 312 p. (in Ukrainian)

4. Popova O. (2014) Osnovy harmonizatsii ahrarynoho i silskoho rozvytku v suchasni ahraryni politytsii. *Ekonomika Ukrainy*. № 10, pp. 32–43 (in Ukrainian)

5. Dankevych Ye. (2018) Stratehiia rozvytku ahrarynoho sektoru v konteksti mizhhaluzevoi intehtratsii: ekonomichni ta ekolohichni vektory. *Agricultural and Resource Economics*. Vol. 4. No. 3. P. 55–70. URL: <http://are-journal.com/are/article/view/184> (accessed 27 March 2020)

6. Berdanova O., Vakulenko V. (2012) Stratehichne planuvannia mistsevoho rozvytku. *Praktychnyi posibnyk. Shveitsarsko-ukrainskyi proekt "Pidtrymka detsentralizatsii v Ukraini DESPRO"*. K.: Sofiia-A, 2012. 88 p. (in Ukrainian)

7. Panukhnyk O. (2016) Intehtratsiia naselenykh punktiv u systemi staloho suspilnoho rozvytku: teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia. *Prychornomorski ekonomichni studii*. Vyp. 2. P. 79–85. (in Ukrainian)

8. Muzychuk M. (2014) Rol klasternykh utvoren u rozvytku vitchyznianoj ahrarynoi ekonomiky. *Ekonomika APK*, № 1, pp. 142–145. (in Ukrainian)

9. Betsy Donald, Meric Gertler, Mia Gray, Linda Lobao. Re-regionalizing the food system? *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*. Vol. 3. Issue 2. 2010, pp. 171–175. URL: <https://doi.org/10.1093/cjres/rsq020> (accessed 27 March 2020).

10. Krysanov D.F. (2016) Intehtratsiia ahrokharchovoho sektoru Ukrainy v yedynyi normatyvnyi prostir Yevropeiskoho Soiuzu. Monohrafiia. Kyiv : DU "Institut ekonomiky i prohnozuvannia", 368 p. (in Ukrainian)